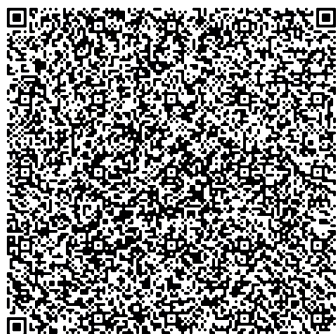

ЕКОНОМІКА ОСВІТИ ТА УПРАВЛІННЯ ОСВІТОЮ

EKONOMIKA EDUKACJI I ZARZĄDZANIE OŚWIATĄ

УДК 37:339.137.2

Віктор Огнев'юк

ORCID iD 000-0002-8671-3348

доктор філософських наук, професор,
академік Національної Академії педагогічних наук України,
ректор Київського університету імені Бориса Грінченка,
вул. Бульварно-Кудрявська, 18/2, 04053, м. Київ, Україна,
rector@kubg.edu.ua

ОСВІТА ТА КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЬ СУСПІЛЬСТВА

У статті проаналізовано світовий рейтинг України за даними Індексу людського розвитку, глобального індексу конкурентоспроможності, Індексу Економіки знань, Індексу інноваційності. Здійснено порівняння показників світових рейтингів України серед країн світу (рівень освіти, коефіцієнт інтелекту населення, коефіцієнт якості життя). Визначено універсальні принципи зміцнення конкурентоздатності країн завдяки пріоритетному розвитку освіти і науки.

Ключові слова: інноваційний розвиток; конкурентоспроможність; освіта.

Задоволення індивідуального і суспільного попиту на осмислення змін, що відбуваються у світі й зі світом, давно перестало бути сферою занять винятково абстрагованих від повсякденності філософів і перейшло у категорію політики й економіки. Відповідно, люди, які причетні до творення сучасної економіки і політики, все частіше висловлюються на теми сьогодення і майбутнього, пропонують рецепти кращих рішень і практик. Так, Клаус Шваб (Klaus Schwab), засновник і виконавчий голова Всесвітнього економічного форуму й відомий вчений, у дискусійній статті «Четверта промислова революція. Що це означає і як реагувати», спочатку опублікованій 12 грудня 2015 р. в американському журналі *Foreign Affairs* (Schwab K., 2015), а згодом поширеній на Всесвітньому економічному форумі у Давосі (20-23 січня 2016 р.) (Schwab K., 2016), відстоює гіпотезу про те, що зараз світ вступив в історично четверту стадію промислової революції, для якої визначальними є кібер-фізичні системи. Постановка питання, слід визнати, не вповні нова, але від того не менш актуальна. Перша промислова революція, початок якої К. Шваб відносить до 1784 р., полягала у використанні води і паруса для механізації виробництва. Друга (1870 р.) – спеціалізацією виробничих

процесів, використанням електроенергії та переходу до масового виробництва. Третя (1969 р.) – використання електроніки та інформаційних технологій для автоматизації виробництва. Четверта революція, у баченні К. Шваба, що розпочалася у другій половині ХХ ст. і до якої, власне, не підходить термін «промислова», постає як епоха розуму, цифрова революція. Вона характеризується небаченою дотепер швидкістю й складністю змін, необмеженим доступом до інформації та знань, синтезом технологій, які розвивають межі між фізичними, цифровими і біологічними середовищами. Не обходячи увагою виклики у царині забезпечення соціальної справедливості, гарантування приватності особистого життя особи, логістики, врядування, національної безпеки, перед якими постають окремі люди, корпорації, уряди й країни тощо, що можуть супроводжувати четверту революцію, яку варто назвати інноваційною оскільки відкриває якісно нові можливості людини у повсякденному побуті та загально цивілізаційних трансформаціях.

Важливий висновок К. Шваба полягає в тому, що виробництво товарів і послуг більшою мірою залежатиме від інтелекту, що стане визначальним, ніж капіталу. Вже тепер суспільний статус і

рівень статків працівників на пряму залежить від їхньої здатності продукувати й використовувати інновації. Зокрема, попит на висококваліфікованих працівників надалі ще більше зростатиме, а попит на працівників з низьким рівнем освіти і нижчої кваліфікації знижуватиметься зі всіма соціальними наслідками для останніх.

Очевидно, що від генерування нових ідей і знань, оволодіння цифровими технологіями залежить не лише успішність окремої особистості, але й націй та держав. Тим більше тих громадян, інтелект яких є найбільшим їхнім надбанням і стратегічним ресурсом. Проте, як відомо, кожен ресурс, в тому числі й освітній та науковий, потребує підтримки й поповнення. Тим більше в епоху, коли зростання економіки, заснованої на експлуатації природних ресурсів планети та шкідливого для її екосистеми виробництві безповоротно відходить у минуле. Нафта і газ, на яких багато років паразитують країни-експортери, вугілля і руда, і як це для нас, українців, не прикро - продукція сільського господарства, зокрема зернові культури, що складають основу українського експорту – вже тепер не можуть забезпечити лідерські позиції у конкурентній гонитві між державами.

Це відбувається не тільки тому, що обсяги їх виробництва обмежені природними чинниками і конкуренція на цьому ринку досить жорстка, а, першою чергою, з тієї причини, що засноване на екстенсивній економіці сільське господарство, як і видобувні галузі, вже не можуть створити конкурентної доданої вартості, що забезпечується новими знаннями, науковими ноу-хау та інноваційними технологіями. Ми, українці, й на далі скільки завгодно можемо пишатися тим, що є світовим лідером за якістю й площами чорнозему, а наша пшениця користується традиційно високим попитом на світовому продовольчому ринку, але це лише закріплюватиме наше довічне відставання від світових трендів.

Підтвердження тому факту, що український експорт все ще залишається на рівні індустріального суспільства, є те, що лівову частку, понад 70%, українського експорту в 2014 р. склали метали, мінеральні ресурси, сільськогосподарські продукти рослинного походження й продукти харчування. Експорт же продукції машинобудування, електрообладнання, транспортних засобів та хімічної промисловості – атрибутів зовнішньоторговельної успішності ХХ, але аж ніяк не ХХІ ст., склав лише 15% (Мелешук С., 2016). Причому, відставання України від світових трендів у зовнішній торгівлі постійно збільшується, що становить загрозу не просто місцю нашої країни на світових ринках, а національній безпеці держави.

Очевидно, що епоха нафти і газу завершилася, сучасні та майбутні технології сповна можуть забезпечити потреби людства у відновлюваній енергії. Але це не означає, що ми можемо очікувати приходу

зернової епохи і, сподіваючись лише на родючість еталонних чорноземів, які, завдяки нашому недбалому ставленню до екології, вже такими не є, стати зерновим монополістом світу.

Третє десятиліття поспіль українське суспільство переконується – влада не розуміє і не бачить реальних рухів розвитку суспільства, вона повністю ігнорує значимість людського капіталу для забезпечення сталого розвитку країни та проведення успішних суспільних трансформацій. За роки після відновлення державної незалежності найвищі керівники держави та політичні партії, що були і перебувають нині при владі, так і не усвідомили, що найбільшим багатством країни є не вуглеводні, не золото, не земля, не фабрики і заводи, а – високоосвічені люди. Саме інтелектуально розвинена і креативна людина є найбільшим багатством і найпотужнішим чинником розвитку будь-якої країни. Організований, підготовлений і конструктивний мозок людини спроможний знайти заміну неефективному та енергетично затратному виробництву, громіздкому та корупційно вразливому управлінню, духовному обмілілому та культурно обмеженому життю, бідності та людській нищості.

Це підтверджується не тільки історією, а й сучасними успіхами Великої Британії, Данії, Ізраїлю, Нідерландів, Німеччини, Норвегії, Фінляндії, Франції, Південної Кореї, Сінгапуру, США, Швейцарії, Швеції, Японії та ряду інших країн світу. Їхні лідери не тільки зрозуміли, а й практично втілили ідею інноваційної революції. Виступаючи на Ялтинському форумі «Європейська стратегія України», 92 – річний Шимон Перес у вересні 2015 р. говорив: «...найбільше багатство природи – це людина. Люди збагатили землю, а не земля народ. Ми всі стали вченими. Кожен фермер в Ізраїлі, кожен кібуц почав дивитися, як розвивати сільське господарство без води, без землі. Ми почали розвивати його. Це було перше в світі сільське господарство, засноване на хай-теку» (Яковина І., 2015).

Виробництво чорних металів, видобуток вугілля, експорт деревини чи намагання заповнити світовий ринок продукцією аграрного сектору, на чому ґрунтується економічне мислення українських політиків й олігархів, які контролюють в Україні ці галузі, – повернення до кам'яного віку. Це твердження не означає зникнення потреби у металопрокаті, деревині, екологічно чистих продуктах харчування чи сировині, створюваній сільським господарством. Експлуатація українського чорнозему не лише не стоїть на шляху до плекання української освіти, науки і цифрових технологій, а навпаки – стане більш ефективною у поєднанні з ними. Люди завжди потребуватимуть харчів, і продовольство ще більшою мірою, ніж тепер, користуватиметься попитом та буде важливим економічним чинником. Прибуток від експорту продуктів сільськогосподарського виробництва також буде, але, сподіваючись лише на

нього, ми будемо приречені плестися у когорті країн так званого третього світу.

Очевидно, що прибуток, отриманий у сільському господарстві, буде значно меншим на тлі прибутків, отриманих від продукування нових знань та впроваджених наукових винаходів. Ми не можемо забувати тієї обставини, що маємо достатньо конкурентів, які об'єктивно зацікавлені, щоб держава з один із найбільш високих у світі освітнім та інтелектуальним потенціалом не брала участі у жорсткій конкуренції на ринку новітніх технологій, а й далі з великою користю для світу спеціалізувалася на продовольчих та утилітарно промислових сегментах економіки. Російська агресія проти України, тривала, на виснаження українців, російсько-українська війна вигідна не лише скалкам північної імперії, що прагне не відпустити Україну з орбіти свого впливу, а й багатьом іншим глобальним гравцям, зацікавленим у послабленні інтелектуально та конкурентоспроможного потенціалу нашої держави. Не тому, що вони, за винятком Росії, вороже налаштовані до України, а винятково тому, що це диктується законами конкуренції. Власне, Україна стоїть перед вибором: залишатися об'єктом маніпуляцій на глобальній шахівниці, чи стати суб'єктом, спроможним вести самостійну гру. Допоки наша держава не зробить ставку на інвестиції в розвиток людського капіталу, допоки нехтуватимемо науково-освітнім потенціалом і зводитемемо його нанівець, неминуче програватимемо.

Окрім іншого, нас з кожним роком стає все менше. Економічна неповоротливість, що спричиняється матеріальним зубожінням більшості населення, хворобами й передчасною смертністю, вже третє десятиліття поспіль тримає країну над демографічною прірвою з притаманними Україні низькою народжуваністю, високою смертністю мешканців сіл, а також чоловіків працездатного віку (середня тривалість їхнього життя складає 62,1 року). Стрімке скорочення чисельності населення почалося на початку 90-х років минулого століття, що стало наслідком розвалу планової радянської економіки та затяжного періоду економічної невизначеності, яку віддзеркалює запитання одного з колишніх прем'єрів до народних депутатів у залі Верховної Ради: скажіть, що ми будемо? За 1993–2013 рр. чисельність населення України скоротилася на 6,7 млн. осіб. Позитивні тенденції в демографії з'явилися лише у 2002 р. завдяки появі тенденції у зростанні народжуваності.

Разом з тим, Україна у 2007 р. за темпами скорочення населення посідала 4-ту позицію у світі. Певні кроки, спрямовані на стимулювання народжуваності, дали позитивні результати (11,4 на 1 000 населення у 2012 р.), що перевищило середньоевропейські показники. Але з причини високої смертності до стабілізації чисельності населення це не привело. За даними Держкомстату в

2012 р. загальний приріст населення становив 0,17 % (зокрема природний – 0,31%, міграційний +0,14%), смертність – 14,5 на 1000 населення (14 місце), репродуктивність – 1,29 дітей на жінку (211 місце у світі).

За даними Державної служби статистики України станом на 1 грудня 2015 р. кількість населення України (без урахування Криму і зони проведення АТО; кількість населення оцінюється лише без урахування території Криму) становить 42 775 тис. осіб, що на 179,3 тис. менше, ніж на аналогічну дату 2014 р. (Державна служба статистики України [Електронний ресурс]).

Якщо раніше можна було скептично ставитися до того, що за прогнозами ООН чисельність населення України до 2050 р. може зменшитися до 30 млн, тобто у 1,5 рази, то після анексії Росією Криму, російського вторгнення на Сході країни, погіршення матеріального становища більшості громадян ізволікання з проведенням реформ така невтішна перспектива вже не здається нереальною. Цей демографічний колапс став наслідком вкрай неефективної соціально-економічної політики державних інституцій. Відсутність ефективних економічних реформ спричинила глибокі стагнаційні процеси у розвитку людського потенціалу, породила структурні диспропорції у використанні трудових ресурсів й значне розшарування населення за рівнем доходів (за середньомісячною заробітною платою у 2012 р. Україна посідала 57 позицію; у 2014-2015 рр. вона знизилася щонайменше утричі). Значною є регіональна диференціація рівня людського розвитку, що спричиняє істотну нерівність можливостей, стимулює внутрішню та зовнішню міграцію населення. Окупація росіянами Криму та їхнє вторгнення у східні області України поглибили проблему міграції, породивши нове для нас явище – внутрішньо переміщені особи.

Високі темпи скорочення населення у поєднанні з міграційними втратами працездатних громадян з високим професійно-кваліфікаційним рівнем породжує явище прихованого соціального сирітства, що, своєю чергою, спричиняється перериванням сталих ментальних і духовних зв'язків між поколіннями.

Найбільш повно реальний світовий рейтинг країни відображається в Індексі людського розвитку (ІЛР) – підсумковими показниками у трьох основних вимірах людського розвитку: тривалості життя і здоров'я людини, рівні життя, доступності освіти. За цими інтегральними показниками у 2013 р. Україна посідала 78-му позицію з-поміж 187 країн світу. На сьогодні ІЛР України нижчий, ніж середній у категорії країн високого рівня розвитку та середній рівень країн Європи.

Стан економічного благополуччя громадян країни прийнято оцінювати також за показником валового національного доходу на душу населення, що також відображається ІЛР. В період з 1990 до

2012 р. цей показник в Україні зменшився на 22 %. У 2012 р. Україна посіла 98 позицію з показником 7,4 тис. дол. на душу населення, який на сьогодні, завдяки інфляції, є суттєво нижчим. Знизився також рівень пенсійного забезпечення: у 2012 р. середня пенсія українців становила у доларовому еквіваленті 150 дол., а нині знизилася до 50 дол. Порівнюючи декілька показників світових рейтингів України серед країн світу, таких, як рівень освіти – 31 позиція (2012р., що на одну позицію нижче, порівняно зі Швейцарією), коефіцієнту інтелекту населення 28 позиція (Гонконг – 1 позиція; на 14 пунктів краще) та якості життя – 61 позиція (2014 р), закономірно виникає запитання: чому, маючи такий високий освітній рівень громадян, наша країна за якістю життя відстає від країни альпійських луків, яка має найкращий показник, аж на 184 позиції, а за тривалістю життя посідає лише 124 місце?

Тому в час, коли світ робить ставку на освіту, знання й інтелект, переорієнтовується на цифрові технології, ми застрягли між другою та третьою промисловими революціями й чіпляємося як за рятівне коло за старі промислові та аграрні технології. Надмірне використання електричної і теплової енергії призводить до малої окупності виробництва та забруднення навколишнього середовища. Але, з іншого боку, в Україні є розвинене суднобудування, авіабудування, виробництво обладнання для електростанцій, нафтогазової та хімічної промисловості. Україна є потужним виробником та експортером електроенергії. Країна володіє унікальними технологіями виробництва ракетноносіїв, супутників та обладнання для дослідження космосу, а також одним із потужних світових виробників зброї – танків, військово-транспортних літаків, зенітно-ракетних комплексів, оптичного обладнання.

Згідно з показниками, оприлюдненими ЮНЕСКО (2010 р.), на 1 000 000 жителів в Україні припадає 1001–2000 осіб наукових співробітників, що є досить високим показником. За останні 10 років харківські фізики першими у світі сфотографували атом, дніпропетровський «Південмаш» побудував триступеневу ракету-носій «Зеніт», київські лікарі створили унікальні препарати, які сповільнюють розвиток ниркових хвороб, в Інституті надтвердих матеріалів НАН України у 2000 р. створили новий матеріал, за твердістю наступного за алмазом, -карбонітрид бору. І цей перелік можна продовжувати, проте частка України на світовому ринку наукомісткої продукції залишається критично малою 0,1%, питома вага обсягу виконаних науково-технічних робіт складає біля 1% ВВП України, інноваційна активність промислових підприємств залишається надзвичайно низькою, матеріально-технічна база наукових організацій швидко старішає. Як наслідок, за даними глобального індексу

конкурентоспроможності у 2013 р. серед 131 країни Україна, займає 84 позицію. Наша країна за останній рік втратила 11 позицій, з 73 до 84, отримавши показник 4,05 бали з 7 можливих. Цікаво, що аналогічну динаміку втрати позицій продемонстрували Уругвай, Єгипет, Гана і Бенін. Трійка лідерів не змінилася з попереднім роком, адже Швейцарія, Сінгапур та Фінляндія продовжують утримувати все ті ж 1-ше, 2-ге та 3-тє місця, а найгірший показник дістався центральноафриканському Чаду.

За оцінками Світового банку, в 2012 р. Україна посіла 56 місце серед 146 країн в рейтингу Індексу Економіки знань (Knowledge Economy Index (KEI) 2012 Rankings) з показником індексу 5,73. У провідних країн світу він перевищує 8,21. Першу п'ятірку рейтингу складають: Швеція, Фінляндія, Данія, Нідерланди та Норвегія. Індекс Економіки знань, який визначають фахівці Світового банку, враховує чотири критерії: стимулювання економіки за допомогою існуючих та нових знань; залучення інновацій та нових технологій до вирішення місцевих потреб та створення нових технологічних рішень; рівня освіченості та професійної підготовки населення; розвитку інформаційної та телекомунікаційної інфраструктури. За Індексом економіки знань, завдяки високим показникам з освіти і підготовленості громадян (21 місце в рейтингу), Україна посідає перше місце серед країн зі слабкими середньо інтегрованими економіками. Як бачимо, певний потенціал для формування і розвитку суспільства знань в Україні зберігається, який без нової інноваційної політики може швидко зійти нанівець.

Відтак, країні потрібна нова стратегія розвитку, що має ґрунтуватися на максимальному залученні національного інтелекту спроможного до постійного відновлення і розвитку інтелектуального потенціалу країни, продукування інноваційних технологій, інтелектуально й креативно містких результатів праці. Натомість прийнятий наприкінці 2015 р. державний бюджет України не додає оптимізму щодо наявності цілісної державної стратегії розвитку освіти і науки, як головного стрижня інноваційного розвитку країни та успішної конкуренції в сучасному світі. 21,5 млрд грн на вищу освіту та підвищення кваліфікації, без оптимізації мережі навчальних закладів, що призводить до розпорошення коштів і людських ресурсів, вочевидь недостатньо для того, щоб зробити освітній прорив. На видатки, пов'язані з науковими дослідженнями, у державному бюджеті на 2016 р. передбачено тільки 5,3 млрд грн. (Когут І., 2016). Скільки з цих коштів будуть спрямовані безпосередньо на науку, а скільки – на адміністративне її обслуговування, поки що сказати неможливо, але практика всіх попередніх років свідчить, що власне частка фінансування справжньої науки буде незначною.

Це вкотре підтверджує: освіту і науку урядовці й парламентарі й надалі вважають лише затратними сферами. Такий підхід демонструє не приховану наукофобію, є не прийнятним і перспективно згубним для держави оскільки вкрай збіднює інтелектуальний гумус країни. Він унеможливує залучення до її розвитку інтелектуально здібної молоді, потенційно спроможної до реалізації високотехнологічних інтелектуальних проєктів. Така політика призводить до нехтування надбань провідних вчених України, які є носіями дослідницької культури і неминуче призведе до втрати наступності між поколіннями дослідників. Нині, як ніколи раніше, важливо залучати до роботи в провідних університетах і наукових центрах перспективну молодь, робити інвестиції в її інтелектуальний і духовний розвиток, що має стати наріжним каменем сучасних державних стратегій переходу до інноваційної моделі розвитку.

Проте сучасна генерація українців, що здійснила Революцію Гідності, не хоче бути поколінням лузерів, вона спроможна на здійснення іноваційної революції, що полягає у забезпеченні швидких успіхів у розробленні та впровадженні сучасних технологій на основі розвитку освіти і науки, як сфер формування й реалізації сукупного інтелекту нації. Суть у тому, що виробнича й громадянська віддача людей з ґрунтовною освітою, зокрема у галузі ІТ та техніки, високим IQ, є незрівнянно вищою, ніж від працівників, задіяних у низько технологічних видах діяльності. Відповідно у людей, які мають якісну освіту, на краще змінюється рівень, якість і тривалість життя. Але не лише люди з добротною освітою отримують переваги, але й ті, які віддають перевагу професійній освіті, адже будь-яка освіта допомагає прищепленню навичок до якісного виконання роботи, формує повагу до знань, компетентності співдіяльності в команді заради спільного результату, відповідні соціальні установки й громадянські цінності, сприяє підвищенню конкурентності на ринку праці та суттєво впливає на можливість задоволення потреб життя. Здобувати освіту не лише вигідно з точки розу інтересів особистості, але й виходячи з інтересів країни, яка за умови надання пріоритетності й ресурсного забезпечення, отримує безпосередні переваги від ефективної освітньої системи, адже може розраховувати на свідомих громадян, які стають її творцями.

Дискусії українського політикуму щодо освітньої та наукової тематики, особливо в періоди прийняття державного бюджету країни, щороку перетворюються на інтригуючі торги, в основі яких лежить давня філософська дилема: що є первинним: курка чи яйце. Визнаючи на словах важливість освітньо-наукової складової, тим не менше у підсумку затверджуються такі бюджетні призначення, що дають змогу утримати плаву освітню і наукову системи, але є недостатніми для

забезпечення інноваційного розвитку та якісної трансформації країни. Зазвичай це виправдовується тим, що, мовляв, спочатку (?) потрібно забезпечити потреби економіки, а вже потім (?) результати економічної діяльності дозволять спрямувати більші ресурси на освіту й науку. Насправді, як свідчать приклади економічно успішних країн, ситуація є діаметрально протилежною: без належної уваги до освіти й інвестування в науку досягти економічного прогресу неможливо. Держава ніяк не наважиться віднести затрати бізнесу на освіту та наукові дослідження до валових затрат, що є перепону для приватних інвестицій у розвиток освіти і науки.

Особлива турбота про підготовку добре освічених працівників, які здатні виконувати складні завдання й адаптуватися до постійно змінюваного середовища і зростаючих потреб виробничої системи, це не данина «моді», це єдиний шлях прогресу. У цьому контексті важливе значення мають всі складові освіти упродовж життя: дошкільна, середня, формальне професійне навчання та професійне навчання працівників без відриву від виробництва, постійне підвищення кваліфікації працівників. Якість вищої та післядипломної освіти є визначальною для економік, які хочуть рухатися вгору шляхом відмови від створення вартості у рамках простих виробничих процесів і продукції й упровадження високотехнологічних виробничих процесів.

Інноваційний розвиток країни може відбуватися винятково на прирості природничих, технологічних і гуманітарних знань, новітніх винаходів та перспективних суспільно-гуманітарних стратегій, оскільки вдосконалення інфраструктурних, логістичних та механізмів управління мають значно менший потенціал у порівнянні з поліпшенням людського капіталу. Звісно, можна намагатися підвищувати ефективність економіки й рівень життя населення традиційними методами, як от удосконалення існуючих технологій, підвищення продуктивності праці за рахунок її інтенсифікації чи оптимізації управління виробничими процесами, й це даватиме певний ефект. Але стратегічно шлях веде у глухий кут, й відставання від країн конкурентів, що зробили ставку на знання й інновації, фатально зростатиме. Збереження конкурентоспроможності й забезпечення населенню більш високих стандартів життя потребує середовища, сприятливого для інноваційної діяльності. Відтак, це потребує державних та приватних інвестицій в освіту, наукові дослідження і розробки, створення і підтримки інноваційних науково-дослідних установ, що продукуватимуть нові знання, необхідні для створення нових технологій, широкого співробітництва в галузі досліджень і технологічних розробок між університетами та промисловістю, а також захисту інтелектуальної власності (The Global Competitiveness Report 2014-2015, 2014, p. 6-7).

Освіта і наука посідають ключове місце в системі інноваційного розвитку, адже упослідженість цих двох складників конкурентоспроможності справляє гальмівний вплив на всі інші: інноваційний потенціал країни неможливий без здорового, добре освіченого і кваліфікованого персоналу, здатного працювати на основі нових технологій так само, як він неможливий без належного фінансування й підвищення енергоефективності.

На відміну від індустріальної епохи в історії людства, коли країни конкурували за природні ресурси та ринки збуту, в постінформаційну добу епіцентр конкуренції змістився у бік освіченості, компетентності й високої кваліфікації робочої сили. Забезпечення конкурентоспроможності на ґрунті освіти й наукових досягнень об'єктивно приводить до збільшення продуктивності праці й відповідно – заробітної плати і життєвого рівня громадян.

На тепер практично кожна країна, й Україна тут не виняток, оголосила освіту, наукові знання й інновації центральним важелем підвищення продуктивності праці, рівня життя населення, економічного зростання та належного місця у світовій таблиці про ранги у глобалізованому й жорстко конкурентному світі. Глобальний рух у бік вільного ринку, що масово розпочався у 90-ті роки минулого століття, відомий як Вашингтонський консенсус, у перше п'ятнадцятиріччя XXI ст. логічно трансформувався в інноваційний консенсус. Парламенти й уряди багатьох країн Азії, Європи та Америки, а також бізнес різко збільшили інвестиції в освіту, фундаментальні та прикладні наукові дослідження і розробки, провідні університети і національні дослідницькі центри стрімко комерціалізували технології, будівництво інкубаторів та прототипів засобів для стартапів. Завдяки передбачливості та гнучкості вони заздалегідь дбали про створення національних чи залучення іноземних інвестиційних фондів, удосконалювали податкове та патентне законодавство, щоб стимулювати хай-тек підприємництво.

Підґрунтям цієї тенденції стало розуміння того, що може зробити ту чи іншу націю, країну конкурентоспроможною на світовому ринку. Традиційне розуміння конкурентоспроможності як залежності від капіталу, витрат на працю та інші ресурси у теперішньому динамічному світі, в якому інформаційні технології та комунікації дозволяють генерувати і поширювати знання з небаченою раніше швидкістю, стає надбанням історії економічної думки. Як вважає Карл Далман (Carl J. Dahlman), професор Джорджтаунського університету (США), конкурентоспроможність більшою мірою ґрунтується на здатності йти в ногу зі швидкими технологічними та організаційними досягненнями (Rising to the Challenge: U.S. Innovation Policy for the Global Economy. National Research Council (US) Committee on Comparative National Innovation Policies: Best Practice for the 21st Century;

Wessner CW, Wolff AW, editors. Washington (DC): National Academies Press (US); 2012).

Не дивлячись на те, що інноваційний порядок денний та практичні кроки щодо його виконання в різних країнах мають національні особливості, все ж виразно проявляються деякі універсальні принципи зміцнення конкурентоздатності країн завдяки пріоритетному розвитку освіти і науки:

- Першорядне інвестування в освіту з метою забезпечення інтелектуальної й технологічної бази носіїв знань і компетенцій, завдяки яким функціонує інноваційна економіка.

- Значне (на рівні, не нижчому 3% ВВП) збільшення державних і приватних інвестицій у наукові дослідження і розробки.

- Формування розрахованої на ближчу й дальню перспективи національну інноваційну стратегію, в якій чітко означені пріоритетні галузі науки і техніки, підготовка відповідних фахівців, політичні й економічні механізми комерціалізації наукових досліджень, підприємництва та доступу до капіталу. Такі національні стратегії вимагають не лише зацікавленості вищого політичного керівництва, координації діяльності органів державної влади на центральному рівні, забезпечення сталого фінансування, але й співпраці із зацікавленими сторонами на регіональному та місцевому рівнях. Останнє, крім іншого, передбачає розвиток наукового потенціалу регіональних університетів, що мають виконувати роль регіональних наукових центрів підтримуваних місцевим бюджетом.

- Визнання і закріплення на законодавчому рівні порядку, за якого університети можуть співфінансуватися державою і бізнесом, що дасть можливість реалізувати державно-приватне партнерство, зберігаючи за собою функції освітніх і наукових закладів, за умови надання їм свободи у співпраці з бізнесом та комерціалізації винаходів, можуть і повинні виконувати функції каталізаторів економічного зростання.

- Започаткування нових та підтримка ефективних традиційних наукових шкіл для інтенсифікації процесу появи на ринку високотехнологічних товарів і послуг. Потужний імпульс цьому процесові може надати створення на основі інститутів НАН України та декількох університетів сучасного дослідницького університету України.

- Фокусування уваги держави й приватних структур на програмах заохочення університетів і наукових установ, різноманітних фірм для втілення фундаментальних і прикладних наукових досліджень у нові продукти і технологічні процеси.

- Політична воля еліт, партійних і парламентських лідерів до створення інституційної бази захисту інтелектуальної власності, лібералізації податкового законодавства задля підвищення конкурентоздатності української освіти і науки, дебюрократизація нормативної бази та процедур ліцензування, визнання, сертифікації тощо.

З огляду на те, що Україна перебуває у стадії трансформації, ми повинні одночасно застосовувати різноманітні інноваційні політики у сферах освіти і науки, рухаючись у напрямку заміщення трудомістких виробничих і низько кваліфікованих послуг високотехнологічними технологіями і наукомісткими галузями промисловості. Замість того, щоб широко відкривати свій внутрішній ринок для конкурентів і сприяти експлуатації ними наших дешевих трудових ресурсів, Україні належить скористатися наявністю високоосвіченого населення і досягати світових стандартів у високотехнологічній електроніці, біотехнології, створенні інноваційних екосистем, які дозволять нам зайняти гідне місце серед найбагатших країн світу і мізками конкурувати зі світовими лідерами. Власне, дилема проста: або ми й надалі будемо у міжнародному поділі праці плестися у хвості й бути сировинним і людським придатком для інноваційних країн, або самі станемо на шлях інноваційного прориву завдяки освіті й науковим винаходам.

Доведено, що навіть базова, не кажучи про повну загальну середню та вищу, освіта суттєво підвищує ефективність кожного окремого працівника. Що ж до працівників, які не здобули належної формальної освіти, то вони на ринку праці можуть виконувати тільки прості й відповідно низько оплачувані роботи. Знайти роботу й адаптуватися на робочому місці таким працівникам набагато важче, ніж високоосвіченим, вони не здатні опанувати більш передові виробничі процеси і методи, і, отже, вони меншою мірою сприяють розробленню чи впровадженню новаций. В цілому низький рівень освіти працівників може стати гальмом, що уповільнює розвиток бізнесу, бути перепоною на шляху до виготовлення наукомісткої продукції з найбільшою прибутковістю.

Для того, щоб пересвідчитись у високому потенціалі української освіти, оцінити теперішній стан, тенденції та перспективи української освіти, потрібно звернутися до результатів зовнішніх вимірювань.

Оптимістичним з огляду на перспективи є включення України до числа 50 провідних країн світу за індексом інноваційності у рейтингу компанії Bloomberg на 41 позиції із загальним індексом 56,77 (Bloomberg Innovation Index [Electronic resource]). Рейтинг визначався на підставі аналізу показників спочатку 200, а потім 84 країн. Першу десятку лідерів склали Південна Корея (загальний індекс 91,31), Німеччина (85,54), Швеція (85,21), Японія (85,07), Швейцарія (84,96), Сінгапур (84,54), Фінляндія (83,80), США (82, 84), Данія (84,40), Франція (80,39) – країни, що, з одного боку, інвестують найбільше коштів в інноваційні проекти і розробки, а з іншого – приділяють особливу увагу підготовці фахівців інженерних спеціальностей.

Щодо України, то місце у першій світовій півсотні нам забезпечили більшою мірою не стільки передові технології, впроваджені в економіку, скільки дешевизна робочої сили, іншими словами – невисокі, порівняно з іншими країнами, зарплати працівників. Відтак, за цією ознакою залишаємося набагато ближчими, до прикладу, до Тунісу (46 місце; індекс 51,18), Марокко (48 місце; індекс 48,82) та Аргентини (49 місце; індекс 48,82), ніж до лідерів рейтингу. Але вирішальним і єдиним показником, за яким Україна є одним із світових лідерів (5 місце у рейтингу) стала освітня складова України. Винятково завдяки освіті ми вперше увірвалися до світової інноваційної півсотні. Більш ніж промовисте свідчення того, що саме освіта є тією сферою й тим товаром, що дає нам конкурентні переваги у світі.

Література

1. Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
2. Когут І. Бюджет освіти та науки 2016: що прийняли депутати [Електронний ресурс] / Ірина Когут, Єгор Стадний. – 2016. – Режим доступу: <http://www.cedos.org.ua/uk/osvita/budzhzet-osvity-ta-nauky-2016-shcho-pryinialy-deputaty>
3. Мелешук С. Еволюція економічної складності України: біг на місці [Електронний ресурс] / Сергій Мелешук. – 2016. – Режим доступу: <http://www.epravda.com.ua/publications/2016/01/19/577309/>
4. Яковина І. Мрійте про більше. Найбільш надихаюча промова форуму YES, який закрався сьогодні [Електронний ресурс] / Іван Яковина. – 2015. – Режим доступу: <http://nv.ua/ukr/publications/mrijte-pro-bilshe-najbilsh-nadihajucha-mova-zakrivsja-sogodni-jaltinskogo-forumu-68450.html>
5. Bloomberg Innovation Index [Electronic resource]. – Available at: <http://www.bloomberg.com/news/articles/2016-01-19/these-are-the-world-s-most-innovative-economies#media-5>
6. Rising to the Challenge: U.S. Innovation Policy for the Global Economy. National Research Council (US) Committee on Comparative National Innovation Policies: Best Practice for the 21st Century; Wessner CW, Wolff AW, editors. Washington (DC): National Academies Press (US); 2012.
7. Schwab K. The Fourth Industrial Revolution [Electronic resource] / Klaus Schwab. – 2015. – Available at: <https://www.foreignaffairs.com/articles/2015-12-12/fourth-industrial-revolution>
8. Schwab K. The Fourth Industrial Revolution: what it means, how to respond [Electronic resource] / Klaus Schwab. – 2016. – Available at: <http://www.weforum.org/agenda/2016/01/the-fourth-industrial-revolution-what-it-means-and-how-to-respond>
9. The Global Competitiveness Report 2014-2015. Full Data Edition. World Economic Forum. 2014, p. 6-7.

EDUKACJA I KONKURENCYJNOŚĆ SPOŁECZEŃSTWA

Ognewjuk Victor, Profesor, Dr., Akademik Narodowej Akademii Nauk Pedagogicznych Ukrainy,
Rektor Kijowskiego Uniwersytetu imienia Borysa Grinczenki,
18/2 ul. Bulwarno-Kudrjavska, 04053 Kijów, Ukraina, rector@kubg.edu.ua

W artykule przeanalizowano międzynarodowy rating Ukrainy według Wskaźnika Rozwoju Społecznego, globalnego indeksu konkurencyjności, Indeksu gospodarki opartej na wiedzy, Indeksu innowacyjności. Wykonano porównanie wskaźników światowych ratingów Ukrainy wśród krajów świata (poziom edukacji, iloraz inteligencji ludności, indeks jakości życia). Zdefiniowano uniwersalne zasady wzmacniania konkurencyjności dzięki pierwszeństwu rozwoju edukacji i nauki.

Słowa kluczowe: innowacyjny rozwój; konkurencyjność; edukacja.

EDUCATION AND COMPETITIVENESS OF SOCIETY

Ognevyuk Victor, Doctor of Sciences in Philosophy, Professor,
Full member (Academician) of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine,
Rector of Borys Grinchenko Kyiv University,
st. Tabloid-Kudryavska, 18/2 04053, m. Kyiv, Ukraine, rector@kubg.edu.ua

The article analyzes the international rating of Ukraine according to the Human Development Index, a global index of competitiveness, Knowledge Economy Index, the Index of innovation. The author has done comparisons of world rankings of Ukraine among the countries (education, IQ population factor of quality of life). There are universal principles of strengthening competitiveness through the priority development of education and science, primary investment in education to provide intellectual and technological bases of carriers of knowledge and competencies through which operates innovative economy; significant (at a level not less than 3% of GDP) increasing public and private investment in research and development. It is designed for forming closer and distant prospects of the national innovation strategy, which clearly marked priority areas of science and technology, training of relevant professionals, political and economic mechanisms of commercialization of scientific research, entrepreneurship and access to capital. The author points to recognition and fixation in the order in which universities can be co-financed by the state and business, which will enable to implement public-private partnership; launching new and effective support traditional scientific schools for intensifying the process of entering the market of high technology products and services; the focus of attention of the state and private organizations on programs to encourage universities and research institutions, various companies for the implementation of basic and applied research in new products and processes; the political will of the elites, party and parliamentary leaders to create the institutional framework of intellectual property protection, liberalization of tax legislation to improve the competitiveness of Ukrainian Education, less bureaucratic regulations and licensing procedures, recognition, certification, etc.

Key words: competitiveness; education; innovative development.

Стаття надійшла до редакції 01.09.2016
Прийнято до друку 29.09.2016